

BAŞKURLARIN TARİHİ, BAŞKURT DESTANLARI VE BUNLARIN ÜZERİNE KISA BİR DEĞERLENDİRME

Başkurlar, güney ve Orta-Ural Dağlarının doğu ve batı taraflarındaki bozkırlarda ve ormanlık alanlarda yaşayan bir Türk boyudur. Başkurların lehçe ve ırk bakımından Kıpçak grubuna girdikleri söylenmekte ve asıl yurtları olarak Türkistan'ın batı kısımları gösterilmektedir. İslam coğrafyacılarından Gerdizi, Hazarların altında 2000 askeri bulunan Başkurt (Başcirt) adlı bir beyden bahsediyor ki; bu durum, Kök Türkler dağılınca batıdaki Bulgarların yükseldiği ve Bulgar beylerinden birinin adının “Kurt” olduğu, Başkurt isminin de bundan gelmiş olabileceği şeklinde açıklanmaktadır¹. Kaşgarlı Mahmut'un meşhur eserinde de zikrolunan Başkurlar; Yemeklerle, Basmılların arasında gözükmektedirler².

Başkurt adının manası hakkında birkaç rivayet daha vardır. Bunlara göre; “Peygamber İslamiyeti öğretmek için üç kişiyi Ural bölgesine göndermiş ve bu sahabelere Ural Dağlarına kadar bir Bozkurt rehber olmuştur. Ural Dağlarında bulunan kavimde, İslamiyeti kabul ettikten sonra Başkurt diye adlandırılmıştır”. Yine buna benzer bir efsane daha anlatılmaktadır: “Uzak Doğuda, karlı dağların olduğu bir yerde Başkurt, Nogay, Kazak, Kırgız gibi boylar birlikte yaşarlarken, birgün aralarında anlaşmazlık çıkar. Bunların içinden bir bey ayrılarak ava gitmiş, önüne bir kurt çıkararak, ona yol göstermiş. Bu kişi de kurtu Tanrı'nın gönderdiğine kanaat getirerek, geri dönüp, kendi ailesini alarak, Ural Dağlarına getirmiştir. İşte bunlara Başkurt, yani kurdun baş olduğu kavim denmiştir”. Hatta 17 ve 18. yüzyılda Ruslarla mücadele eden Başkurların kurt başlı sancak kullandıkları söylenmektedir.

Eğer dikkat olunursa, bu destan varyantlarının benzerleri Oguz-nâmelerde de görülebilir. Oguz Destanı'ndan öğrendiğimize göre; Başkurlar Oguz Han'a düşman olarak görünmektedirler. Bilindiği gibi meşhur Oguz Kagan İdil-Ural ve dolayısıyla Başkurt taraflarına da seferde bulunmuştur. Burada anlatılanları şöyle bir hatırlayacak olursak; “Başkurlar önceleri Oguz Han ile iyi

* A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ Z.V.Togan, 7. yüzyılda, Çin kaynaklarında Başkurt adının geçtiğini söylemektedir, ama biz ne erken devir Çin vesikalarında, ne de Kök Türkçe belgelerde böyle bir ada rastlamadık. Yine 7. yüzyıl Ermeni kaynaklarındaki “Butki” veya “Buşki” adı da Başkurt ile birleştirilmiştir (Bakınız, Z.V.Togan, **Başkurtların Tarihi**, Ufa 1994, s.11-12). İslam coğrafyacıları ve tarihçilerinde Başkurlar, Oguzlarla komşu görülürler (Bakınız, S.G.Agacanov, **Oğuzlar**, Çev. E.Necf-A. Annaberdiyev, 2. Baskı, İstanbul 2003, s.116).

ŞAZ ve **LİR** Türkçelerine bakılarak Başkurların, Altayların doğusunda hiç olmadıkları söylenmektedir (Bakınız, Togan, **Umumi Türk...**, s.22).

² Bakınız, **Divanü Lûgat-it-Türk**, C. I, Ankara 1986, s.28.

geçinirlerdi. O, devirde yaşlılara saygı gösterilir ve onlara “aka” denirdi. Oguz sefere çıkmadan evvel; “kim yolda geri kalırsa, yasa gereği cezalandırılınsın”, şeklinde ferman yayınladı. Ama onların arasında hayli yaşlılar ve hastalar da vardı. Onların savaşmaları artık mümkün değildi. Ordusunun peşinden gelen adamlarına geride kalanları toplayıp, getirmesi için buyruk verdi. Bunlar, arkada kalan evli bir kişiyi hanın huzuruna getirdiler. Oguz, “niye geri kaldın”, diye sordu. O da; “bineğim yoktu ve yiyeceğim az olduğundan askerlerin peşinden geliyordum. Karım da hamileydi ve doğum yaptı. Açlık yüzünden anasının sütü oğluma yetmedi. Yola devam ediyordum ki, su kıyısında bir çakal, bir sülünü yakalamış gördüm. Sopa ile çakala saldırdım, o da sülünü bırakıp kaçtı. Sülünü pişirip, hatunuma yedirdim. Adamlarınız da beni tutup, getirdiler”, şeklinde cevapladı. Han, bu adama at, azık ve bir miktar mal verip, kendisine de “kal aç” dedi. Bütün Kalaç halkı o adamın neslindedir. Onlara şimdi Halaç diyorlar.

İhtiyarlar arasında gün görmüş, Yuşu Koca adında bir ak-sakal bulunuyordu³. Koca (hoca), Türk dilinde “yaşlı adam” demektir. Onun Kara Sülek adında bir oğlu mevcuttu. Babası, oğluna dedi ki; “siz bilinmeyen bir yola gidiyorsunuz. Aranızda bilge bir ak-sakal yok. Eğer zor durumda kalırsanız, ne yaparsınız? İyisi mi beni yanınıza alın, bir gün işinize yararım”. Oğlu da, ona; “ey babacığım, Oguz Kagan’ın buyruğuna nasıl karşı gelirim”, dedi. Sonunda onu bir sandığın⁴ içine sokup, devenin üzerine bindirdi ve birlikte Başkurt iline götürdü. Başkurtlar, savaşçı bir kavimdirler. Başbuglarına da Kara Şad deniyordu⁵. Kara Şad esir edildi ve Başkurtlar hakimiyete alındılar, vergi vermeleri sağlandı.

Arap elçisi İbn Fadlan 922’de, Bulgar ülkesini ziyaret ettiği sırada Başkurtlarla da tanışmış ve onlar hakkında bilgiler aktarmıştır. Bulgarların hakimiyeti altında kaldıkları bu yıllarda İslamiyet Başkurtları da etkiledi. Yine Arap kaynaklarından öğrendiğimiz malumata göre; Oguz, Karluk ve Kimekler bir ittifak meydana getirerek, Aral Gölü mıntukasında yaşayan Peçenek, Başkurt ve Nugerdelere saldırıp, onları yerlerinden ettiler ve bunlar Hazarlar ile Alanlar arasında yer tuttular. İbn Fadlan’ın Başkurtların içinde rastladığını belirttiği

³ B.Ögel, Yuşu değil de Tuşu şeklini tercih etmektedir ki; bunun da Çingiz Han’ın büyük oğlu Cuci’nin adının Türkçe karşılığı olduğunu söylemektedir. Bakınız B.Ögel, **Türk Mitolojisi**, C. I, Ankara 1971, s.197.

⁴ Herhalde burada Tuşu Koca’nın görünmesini engelleyici bir nesne söz konudur. Bu da bir sandık, sepet veya çuval olabilir.

⁵ İdil-Ural sahası ve İrtiş’in batısı Türk yurtlarının batı kanadını teşkil eder. Bu bölgenin vatan yapılışı hususunda özellikle Kimek destanlarına müracaat etmek gerekir. Bizi burada ilgilendiren, Başkurt önderine Kara Şad denmesi ve Kimek Destanında da ön plana bir şadın çıkıyor olmasıdır (Bunun için bakınız, S.Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Ankara 2006, s.288).

Peçeneklerin onlarla karışıp, eridiği söylenmektedir⁶. 10-13. asırlar arasında bazı Peçenek, Kuman ve Başkurların Orta Avrupa'ya, Macarların yanına gittikleri ve burada Macarlaştıkları zikredilmekle beraber, Macarlar ve birtakım Başkurların 1270'deki Haçlı ordusuna katılarak, Sultan Baybars'a karşı savaştıkları da bilinmektedir. 10. asır coğrafyacılarından başka, 13. yüzyıl seyyahlarından Plano Carpini ve Rubruquis Başkurlarla, Macarları aynı halk gibi gösterirler⁷.

Eski inanışlara baktığımızda Başkurt boy birliği oniki urugdan meydana gelmiştir ki, buna *on iki bag* denir (Altı Bag Bodun gibi)⁸. 18. yüzyılda tesbit edilen şecerelerde bu boyların sayısı 25'i geçmektedir. Belli başlı Başkurt boyları ise şunlardır: Tabın, Kıpçak, Yurmatı, Bürçen, Ming, Usergen, Tüngvür, Türkmen, Katay, Koily, Tokuzlar, Kırgız, Büler, Uran, Uvanış, Karşı, Salcuvut, Beketin, Gerey (Kirey). Dikkat olunursa bu aile adlarının hemen hemen hepsine diğer Türk boylarının arasında da rastlamak mümkündür⁹.

Çingizliler devrinde Başkurlar kendiliklerinden Cuci'ye bağlanmışlardı. Bu yüzden onlara dokunulmadı. İslamiyetin Başkurlar arasında tamamen yayılması ise, 14. yüzyılın ilk yarısında Öz-Bek Han (1313-1340) zamanında oldu. Çünkü daha evvelki bilgiler onların bir dinleri ve putları olmadığını, çifçilikle uğraştıklarını, misafirperver ve savaşçılıklarını haber veriyor. Yine bu devirde onların bir kadıları vardı ve Altun Orda Hanlığı da birkaç ulusa bölünmüştü. Bu sırada Başkurların da ayrı bir ulus teşkil ettiği malumdur. Altun Orda hanedanlığı dağıldıktan sonra, Başkurların yerleştiği bölgenin Ak-İdil ve Kama Nehrinin doğusunda kalan kısmı, Çingizli soyundan Şiban Han oğullarının idaresine, güney bölümü de, Nogay beylerinin hakimiyetine girdi. 15 ve 16. asırda Başkurlar, Şiban-Tura hanlarının egemenliğinde kaldı¹⁰. Bu beyler Ural'ın doğusundaki Tura bölgesinde karargâh kurmuşlardı.

1552'de Korkunç İvan tarafından Kazan şehri işgal edilince, şehrin ahalisinin % 75'ine yakını öldürüldü. Kazan ve Astarhan'ı alan Ruslar, İdil ve Yayık'ta 1584 ve 1586'da yeni kaleler kurdular, eskilerini de onardılar ve

⁶ A.N.Kurat, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara 1972, s.45-46; Togan, **a.g.e.**, s.143.

⁷ Togan, **a.g.e.**, s.156; L.Rasonyi, **Tarihte Türklük**, 2. baskı, Ankara 1988, s.124.

11. yüzyılda lügatini yazmış olan Kaşgarlı Mahmud'un bu eserindeki haritada; Talas'tan Bizans hududundaki Peçenek yurduna kadar olan bölge Başkurt diyarı olarak gösterilmektedir (Bakınız, Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lûgat-it-Türk**, Haz. B.Atalay, C. I, Ankara 1986, s.28).

⁸ **İbn Fadlan Seyahatnamesi**, Haz., R.Şeşen, İstanbul 1975, s.43; S.Gömeç, "Altı Bag Bodun", **Türk Kültürü**, 31/358, Ankara 1993, s.85-86.

⁹ N.Mincan **Kazaktın Kısaşa Tarihi**, Almatı 1994, s.41-46.

¹⁰ Kurat, **a.g.e.**, s.136; Z.V.Togan, "Başkurt", **İslam Ansiklopedisi**, C. 2, 5. baskı, İstanbul 1979, s.329-330; L.N.Gumilev, **Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları**, Çev. A.Batur, C. II, İstanbul 2003, s.104-105.

Başkurt topraklarına dayandılar. Ruslar hem Başkurt Türklerinden vergi almaya, hem de erkekleri askere çağırmaya başladılar. Bir dizi kanlı mücadelelerin sonunda Türk toprakları zapt olundu¹¹.

Başkurtlar, Türkistan sahasına daha yakın olmaları sebebiyle benliklerini ve kültürlerini korumada daha şanslı sayılırlardı. İşgalden sonra bu Türk yurdunun içerisine dağılan Rus memurları ağır vergileri toplarken, Türk halkına büyük bir baskı yapıyorlardı. Ufa çevresindeki Başkurt arazisinin mevcut kanunlara aykırı olarak Ruslar tarafından zaptedilmesi üzerine, 1645'te Başkurtlar kitle halinde ayaklandılar. Ruslara karşı ilk büyük isyan Seyyid Batur'un önderliğinde Batı Başkurtistan'da başladı. Bu hareketi yöneten Sadıroğlu Seyyid Batur, bir Başkurt aksakalı idi. Bir-iki sene aralıklarla süren ayaklanmalar sırasında Başkurtların zaman zaman Macaristan'a kadar ilerledikleri bilinmektedir¹². 1672 yılında bir Başkurt isyanı daha çıktı. Bu ayaklanmaya Kazak Türkleri de katıldı. Özellikle 1671 tarihine ait bir vesikada Kara Kalpak hanı Küçüm'ün aynı zamanda Başkurt hanı olarak anıldığı, 1709'da Kara Kalpak mirzalarından birinin Başkurtistan'a geldiği ve Ruslara karşı beraber saldırmak için Başkurt liderleriyle müzakerelerde bulunduğu görülmektedir. Bundan sonra Ufa ve bazı kalelerde Ruslar öldürüldü. Bunun üzerine Rus hükümeti tarafından Türklerin demircilik yapması idamla yasaklandı. Çünkü Türkler kendi silahlarını kendileri imal ediyorlardı¹³. Demircilikle uğraş Türkler açısından diğer Asya topluluklarına karşı bir üstünlüktü. Demir madenlerini işletmek ve bundan çeşitli araç-gereçler yapmakla Türkler ögünüyorlardı. Bu durum Bizanslı ve Çinli elçilerle, seyyahların notlarına yansımış ve hatta zaman zaman hayrete düşmüşlerdir.

1710 senesinde Başkurtlar, İstanbul'a Pehlivan Kul adında bir elçi gönderdiler. Bu arada Terek Kalesinde 40.000 Rus öldürüldü. Hareket yayıldı ve Kazan Türklerinin katılmasıyla, Kazan'ın merkezine kadar yürüdüler. Fakat 17 sene süren bu ayaklanmayı Çar Deli Petro kanlı bir şekilde bastırdı. Nihayet 1728'de Başkurt beyi Yançura, Moskova'da bir barış andlaşması imzaladı. Ufa şehri vilayet merkezi oldu. Ama doğudaki Başkurtlar, kendilerini Kara Kalpak hanlarına bağlı sayarak, istiklal mücadelelerine devam ettiler de, bundan da bir sonuç çıkmadı. 1749 yılındaki başkaldırı iki sene sürdü, ama zaferi Ruslar kazandı. 1755'de Rusların, Türk topraklarına yerleştirilmeleri üzerine bir

¹¹ A.N.Kurat, **Rusya Tarihi**, 2. baskı, Ankara 1987, s.225; Togan, **a.g.m.**, s.330.

¹² Evliya Çelebi de Başkurtları görmüş ve onların gayet mütevazî Müslümanlar olduğunu zikretmiştir. Hatta Başkurtların, Osmanlı Devleti'nin sınırlarını korumayı bile teklifte buldukları söylenmektedir.

¹³ Kurat, **a.g.e.**, s.226-227; A.İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, 2. baskı, Ankara 1987, s.47; Togan, **a.g.m.**, s.331.

ayaklanma da Batır Şah-Abız tarafından başlatıldı. Daha sonra yakalanan bu lider St. Petersburg'da idam olundu¹⁴.

1798'den, 1864 yılına kadar Başkurt Türkleri, Rus ordusuna suvari vermek zorunda kaldılar. Oniki ulusa bölünen topraklar, Orenburg'daki *Başkurt-Mişer Askeri İdaresi*'ne bağlandı.

19. yüzyılın ortalarından beri Rusya'da endüstri faaliyeti hızla gelişmiş, fabrikaların sayısı çoğalmış, demiryolları büyük bir hızla inşa edilmiş, dış ve iç ticaret artmış ve de Rusya, Batı Avrupa ülkeleri gibi, kapitalist devlet olma yolunu tutmuş ayrıca fabrikalarda çalışan oldukça yüksek bir işçi sınıfı meydana gelmişti. Bu sırada Avrupa'daki sosyalist akımlar Rusya'ya da sıçradı. Rusya'nın başında bulunan Çar III. Aleksandr ise, Rusya'yı tek bir devlet, tek bir millet ve tek bir görüş (Ortodoksluk) halinde bir araya getirmeye çalışıyordu. Bunun için Rusya'nın içindeki gayri-rus kavimler ya yok edilecekler veya Ruslaştırılarak eritileceklerdi. Hükümet ve Rus politikasına yön veren şovenist alimler tarafından projeler üretildi. Bunlardan biri, her Türk boyuna ayrı alfabeler ve ayrı edebi diller öngören İlminsky'nin fikriydi. Neticede bu plan gerçekleşti ve Türkler kültürel açıdan kısmen de olsa parçalandılar.

Rusya'da I. ve II. Bolşevik ihtilalleri sırasında Türkler iki kısma ayrılmışlardı. Bir bölümü Rusya ile beraber hareket edip, komünizm yoluyla esenliğe çıkmayı hedeflerken, bir kısmı da tamamen kendi başlarına Türkistan'ın istiklalini kazanması için çalışıyorlardı. Turar Rıskulov ve Sultan Galiyev gibiler birinci grup içerisinde yer aldı. Komünizmin ilkeleri ve Lenin'in vaatleri diğer komünistler gibi onlara da cazip gelmiş, komünizm gerçekleşince Rusya halklarının kendi geleceklerini kendileri belirleyecekleri aldatmacasına kanmışlar ve komünizmin yerleşmesiyle, başarıya ulaşması yolunda ellerinden gelen gayreti göstermişlerdir. Aslında ihtilalin öncüleri tarafından ortaya atılan vaatler pek çok Türk'ün bilmeden komünizme meyletmesinin sebebiydi. Bir yandan Rusların baskısı, öbür taraftan zenginlerin sıradan Türkleri ezmesi, Türkistan genelinde insanları bıktırdığından, onlar Bolşevizme bir ümit olarak bakıyorlardı. Buna karşılık birtakım Türkçüler daha işin başlangıcında Türkistan ve İdil-Ural'ı çok karanlık günlerin beklediğini anlayarak, komünizme cephe aldılar. Fakat onların da eksik yönleri, belli bir programlarının olmayışı, birlik ve beraberlikten yoksunlukları, bölge ve kabile toplulukları halindeki bir hareket içinde bulunmalarıydı. Türk coğrafyasında Kazak, Kırgız, Türkmen, Özbek vs. Türk boyları arasında bir tesanüt sağlanmadığı gibi, ileriye gören liderleri de yok denecek kadar azdı. Meydana çıkanlar da, kendi kabileleri ve toprakları dışında olup-bitene bigane kalıyorlardı ki, zaten iç savaşı kaybetmelerinin ana nedenlerinden birisi de buydu. İdil-Ural ve Kafkas cephesinde de değişen bir

¹⁴ Kurat, **a.g.e.**, s.258; Togan, **a.g.m.**, s.331.

şeye rastlanmıyordu. Bölgesel faaliyetlerin hiçbirinin büyük Rusya karşısında başarı kazanmasının mümkün olamayacağını kavrayamadılar.

1905 ihtilalinde Başkurtların fazla bir rolleri yoktur. Fakat 1917 inkılabı, bütün Rusya Türklerini olduğu gibi, Başkurt Türklerini de harekete geçirdi. Mayıs ayında yapılan Rusya Müslümanları Umumi Kurultayının, Rusya Türk ülkelerinin otonomisini isteyen kararına karşı, kongrede yer alan Başkurt temsilciler, üç kişilik bir komite kurup, ayrı hareket ettiler. 28-29 Ağustos 1917'de II. Başkurt Kongresi toplanmış, bu kongre Tatarlarla-Başkurtların mücadelesi şeklinde geçmişti. Sultan Galiyev gibi Türkçülerin sözleri dinlenmedi. Kazaklarla anlaşarak ilk Başkurt Kongresini biraraya getirdiler. Merkez ve sancak şuraları oluşturdular. Milli bir hükümet kurdular. 29 Kasım 1917'de açıklanan hükümetin başkanlığına bir hukukçu olan Yunus Bekhov seçildi. 15 Ocak 1918'de ise, Sovyet-Rus birlikleri Orenburg'a girdi. Başkurtistan Hükümetinin azaları tutuklandı¹⁵. 1918'de gaflet içinde bulunan Başkurt hükümeti ve kıtaları dağıtıldı. Halbuki bu sırada ortak görüş olan İdil-Ural Türk Cumhuriyetinin kurulması gerçekleştirilseydi, belki de durum bundan çok farklı olacaktı. Ama kabilecik ruhu ile hareket eden ve Rus komünistlerin telkinlerine kanan ileri gelenler, beraber yürüyemeyince, Türk milletinin yıllarca esaret altında yaşamalarına sebep oldukları için tarih önünde suçlu duruma düştüler.

Türkler bir ara toparlandılar ve milli Başkurt kıtalarını yeniden meydana getirdiler. Ancak Almanların Avrupa'da ilerlemesinden korkan İngilizler, Ruslara emir vererek milli Türk ordularının mutlaka dağıtılmalarını istediler. Bunun üzerine harekete geçen General Kolçak idaresindeki Rus askerleri bu hükümetleri ve orduları tanımadığını açıkladı. 1919'da ise Beyaz Rusların yenilgisiyle biten iç savaştan sonra, Türk topraklarına Kızıllar yerleşti. Merkezi yönetimler de komünistlerin eline geçti. Başkurt askeri teşkilatları ve birlikleri mahalli Sovyet komutanlıklarının emrine verildi. Tarihi fırsatı kaçıran Türkler, bir ara Kazak-Başkurt birleşmesini gündeme getirdiler, fakat bu da Rus hükümeti tarafından reddolundu¹⁶. Artık Başkurtistan'a tamamen Ruslar yerleşmişti. Komünistlerin dışında kalan Türkçüler daha sonra Türkistan'da devam eden Basmacı hareketine katıldılar.

23 Mart 1919'da Muhtar Başkurt Cumhuriyeti, 27 Mayıs 1920'de de Muhtar Tatar Cumhuriyeti kuruldu. Bu arada 1920-1921 yıllarında baş gösteren açlık, özellikle İdil-Ural bölgesinde çok müthiş oldu. Hükümetin müsaadesiyle Ufa müftülüğü felakete uğrayanlar için bir yardım kampanyası başlatmıştı. Müftülüğün bazı görevlileri Türkistan'a, Avrupa'ya, Litvanya ve Türkiye'ye

¹⁵ Z.V.Togan, **Hatıralar**, İstanbul 1969, s.185-189.

¹⁶ S.A.Zenkovsky, **Rusya'da Pan Türkizm ve Müslümanlık**, Çev. İ.Kantemir, İstanbul 1983, s.177; Togan, **a.g.e.**, s.248.

kadar gittiler. Ancak toplanan yardımlar onlara ulaşmadı¹⁷. 1919'da Başkurt Muhtar Cumhuriyetinin kurulmasından bu yana, Başkurt Türkleri Moskova ile pazarlık edecek bir duruma gelemediler. Önemli bir Başkurt nüfus kendi yurtlarının dışına çıkmak zorunda kaldı.

143.600 km² yüzölçümü olan Başkurdistan Muhtar Cumhuriyeti'nin oluşumu 1934'te tamamlanmıştır. Kuzeyinde Rusya Federasyonu'na bağlı Perm, güneyinde Orenburg, doğusunda Çelyabinsk, batısında da Tataristan-Türk Muhtar Cumhuriyeti vardır. Kolhozlaştırma ve yeniden iskan yıllarında milliyetçilerin başarısız olduğu bugünkü Başkurdistan beş rayona ve 17 şehre bölünmüştür. Suni bir plan ile ortaya çıkarılan Başkurt yurdunun 1989'daki nüfusu 1.449.462'dir. Başkurtların % 59.6'sı kendi cumhuriyetlerinde yaşamaktadırlar. Tatar ve Çuvaş Türkleriyle birlikte, cumhuriyetteki toplam nüfusun % 53.32'si Türk'tür¹⁸.

Zengin petrol ve doğal-gaz kaynakları mevcut olup, rafineriler ve petrokimya fabrikaları bölgenin ekonomisinin temelini meydana getirir. Yılda takriben 40.000.000 ton petrol ve 3.500.000 m³ ton doğal-gaz çıkmaktadır. Başkurdistan, yer-altı zenginlikleri bakımından Rusya Federasyonunun önemli bir bölümünü oluşturur.

Bugün Başkurtistan'ın başkenti olan Ufa, 18. yüzyıldan itibaren Rusya Türklerinin dini merkezi olmuştur. II. Katerina tarafından kurulan müftülük 1943 yılında yeniden organize edilmiştir.

1990'da bağımsızlık isteğinde bulunan Başkurtistan'da 1993 yılında cumhurbaşkanlığı seçimleri yapıldı. 1990 senesi içerisinde cumhuriyetin ismi Başkırya'dan Başkurtistan'a çevrildi.

Aralık 1993'te parlamento, cumhuriyetin egemen bir devlet ve bütün doğal kaynaklarının Başkurtistan halkına ait olduğunu vurgulayan bir anayasayı kabul etti. 1990'larda bütün Rus imparatorluğunda olduğu gibi, Başkurt Türklerinde de milli uyanışlar oldu. Başta *Ural* olmak üzere milli cemiyetler kuruldu. Çeşitli toplantılarda Başkurt nüfusu üzerinde sıkça durulmaktadır. Ruslar tarafından da Tatar-Başkurt kışkırtması yapılmaktadır ki, bu gelecek için

¹⁷ Zenkovsky, a.g.e., s.180.

¹⁸ **Sovjetskiy Entsiklopedičeskiy Slovar**, Moskva 1990, s.116; N.Devlet, "Türk Dünyasının Demografik ve Ekonomik Yapısına Toplu Bir Bakış", **Türk Dünyası El Kitabı**, C. I, 2. baskı, Ankara 1992, s.66.

çok tehlikeli bir hadisedir. Başkurtlar herne kadar birtakım faaliyetler içerisine de girseler, şu anda Rusya'dan kopma riskini göze alamamaktadırlar¹⁹.

Başkurtların tarihte ve günümüzdeki vaziyetlerini bu şekilde özetledikten sonra, şimdi de yukarıda kısmen değindiğimiz iki Başkurt destanın üzerinde durmaya çalışacağız ki; bunlarda İslamiyet öncesi dönemin izleriyle karşılaşmaktayız. Aslında iki destanda da hikayeler ana motif olan kurtun etrafında cereyan etmektedir. Destanlardan birisi onların İslamiyeti kabulüyle alâkalıdır, o da şöyledir: “Hz. Muhammed, İslamiyeti öğretmek amacıyla üç din görevlisini Ural Dağları bölgesine göndermişti. Bunlar yola çıktıktan sonra, Ural Dağlarına kadar onların önüne bir “Bozkurt” çıkararak, rehberlik yaptı. Ural’ın etekleri etrafında yaşayan bu Türk kavmi de, Müslümanlığa girmesinin ardından kendisine Başkurt adını aldı”²⁰.

Burada üzerinde durulması gereken konu, destandaki kurtun durumudur. Bilindiği gibi “Kök Börü” ya da “Boz Kurt” Türk kültürünün vazgeçilmez unsurlarından olduğu gibi, eski Türk destanlarının da birinci kahramanıdır. Onlarda kurt zaman zaman bize ana, bazan kılavuz, bazan sancaklarımıza amblem, yeri gelince kaganın ordusu, ara-sıra savaş uranı, bazan Oguz Kagan Destanı’nda olduğu üzere hükümdarın kendinde topladığı özellikler, yer yer Ergenekun’dan Türkleri çıkararak kaganın adı, bazan da Tölöslerin Türeyiş Destanı’ndaki gibi hükümdarın kızlarının evlendiği kutlu varlık oluyordu. Ona izafeten Asya’nın çeşitli yerlerinde kurt dağları mevcuttu. Attila’nın yüzünün bile kurta benzediğini söyleyenler vardır. Bozkır hayatında herne kadar kurttan korkulsa da Türk milleti, onda kendisini yansıtan birşeyler bulmuştur. Öyle ki bu durum Türkler hakkında bilgi veren yabancılara eserlerinde bile vurgulanmaktadır.

O yüzden biz daha önce yaptığımız bazı çalışmalarda da değindiğimiz dışı kurtun Türklere gönderilen bir yalavaç, yani peygamber olması ihtimali üzerinde durmaktayız. Semavi dinlerin kitaplarında zikredilen kayıtlara baktığımızda, bütün kavimlere bir peygamber yollandığını görüyoruz. O takdirde Türklere de gönderildiğini düşünebiliriz. Dolayısıyla ismini bilmediğimiz söz konusu elçi, pek tabii bu kurt olabilir²¹.

Başkurtların menşeiyle ilgili bir destandan daha bulunmaktadır ki, onun da konusu kısaca şudur: “Çok eski zamanlarda, doğuda yüksek karlı dağlarla çevrili bir bölgede Başkurt, Kazak, Kırgız, Nogay gibi, aynı baba ve anadan

¹⁹ V.Todres, “Başkurdistan’ın Adım Adım Egemenlik Arayışı”, Çev. O.Bekar, **Yeni Forum**, 16/314, Ankara 1995, s.37-39; Başkurtlar konusunda ayrıca bakınız, S.Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, 2. baskı, Ankara 2003, s.228-236.

²⁰ Gömeç, **Türk Kültürünün...**, s.293.

²¹ Gömeç, **a.g.e.**, s.273.

olma bazı Türk boyları beraberce yaşıyorlardı. Ama o sıralarda bu gibi isimler henüz yoktu. Gel zaman, git zaman bir gün bunların arasında ihtilaf çıktı ve bu yüzden de birbirlerine düşman olarak mücadeleye başladılar. Günlerden bir vakit, yine bu kabilelerden birisinin beyi, ava gittiği sırada önünde bir kurt peyda oldu. Bey bu kurdu takip ede, ede içerisinde cennet misali ormanları ve nehirleri bulunan, etrafı yüce dağlarla kaplı bir yere geldi. Tam bu esnada kurt da ortadan kayboldu. Bey anladı ki, bu kurt kendisine klavuzluk yapsın diye, Tanrı tarafından gönderilmişti.

Bey bunun üzerine, geriye akrabalarının olduğu yere döndü. Onları da alarak, Ural Dağlarının yanına getirdi. İşte diğer kardeşlerden ayrılan bu kabileyeye Başkurt denildi ki, “kurdun baş olup, getirdiği” kavim demektir”²².

Bu rivayette geçen Kazak, Nogay gibi isimlere baktığımızda, destanın çok geç bir vakitte teşekkül ettiği anlaşılmalı birlikte, ana muhteva Ergenekun ve Türklerin Türeyişi Destanı’yla benzerlik göstermektedir. Bildiğimiz gibi orada da kurt yok olacak bir millete öncülük yaparak, yeniden güçlenmesine ve çoğalmasına aracılık etmektedir. Eski Türkler kendilerinin kurttan türediklerine inanıyorlardı. Elbette fiziki manada bir insanla hayvanın birleşmesi mümkün değildir. Ancak buradaki dişi kurtun bizce başka bir fonksiyonları vardır. Bozkır hayatında herne kadar kurttan korkulsa da Türk milleti, onda kendisini yansıtan birşeyler bulmuştur. Öyle ki bu durum Türkler hakkında bilgi veren yabancıların eserlerinde bile vurgulanmaktadır. Kurt ile Türk milleti adeta özdeşleşmiş gibidir. Ondaki türediğine inanmakla beraber, içtimai ve dini hayatında da önemli bir yere sahiptir. Eskiden doğum yapacak kadına “al basmaması” için yastığının altına bir parça kurt derisi konurdu. Kırsal kesimlerde ebelerin mutlaka kurt kafası olurdu. Hamile kadınlar bazı yerlerde yanlarında kurt dişi taşırlardı. Hıdırellez’de ateşin üzerindeki şekiller kurt izine benzerse mutluluğa yorumlanırdı. Köpeğin kurt gibi uluması ise ölüme işaret etti vs²³.

Kurt, herhalde Türk ırkını besleyip, büyüten ve de koruyan kahraman bir Türk anası ya da kadınıdır. Belki de Kök Türk yazıtlarında geçen Umay’ın bizatihi kendisidir. Daha önceki bazı çalışmalarımızda Umay’ın eski Türk dininin bir meleği veya Türk tarihinde kahraman bir kadın olabileceğini ortaya koymuştuk²⁴. Umay’ın bütün Türk milleti tarafından bilinmesi ve geçmiş çağlardan beridir Türkler arasında yaşaması, ona sonsuz bir saygı duyulması, ayrıca soyun devamı olan çocukları koruduğuna inanılmasının altında farklı bir anlam yatıyor olmalıdır.

²² Gömeç, a.g.e., s.293.

²³ Bakınız, Y.Kalafat, “Göktürklerden Günümüze Türk Halk İnançlarında Kurt”, **XIV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, C. 3, Ankara 2005, s.464-469.

²⁴ S.Gömeç, “Umay Meselesi”, **Türk Kültürü**, Sayı 38, Ankara 1989.

Netice olarak Őunu söyleyebiliriz: Tarihlerine ve destanlarına baktığımız Başkurtlar, geçmiŐte bir il gibi grnyorlarsa da, maalesef bağımsızlık ve etkinlik açısından varlık gösterememiŐlerdir. Bugün de buldukları bölge ve nüfus yapıları itibarıyla, dünya coğrafiyasında pek ağırlıkları yoktur. Sadece Başkurt Türkleri değil, bütün İdil-Ural Trklėi için geçerli olan husus, birlik ve beraberliğe dayanan bir g kazanımıdır. Kültürel ve siyasi hürriyetler bunun arkasından gelecektir.

“Başkurtların Tarihi, Başkurt Destanları ve Bunların zerine Kısa Bir Değerlendirme”, **Tarihten Bugüne Başkurtlar**, Haz. M.zyetkin-M.Dündar-İ.Kamalov, İstanbul 2008